

The Position of the Iranian Press During World War II

Alireza Ali Soufi¹ Habib Sharafi Safa²

1. Corresponding author, Associate Professor, Department of History, Payame Noor University (PNU), Tehran, Iran. E-mail: ar.sofi@Pnu.ac.ir
2. Assistant Professor, Department of History, Sayyed Jamaledin Asadabadi University, Asadabad, Iran. E-mail: h.sharafisafa@sjau.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: September 9, 2024

Received in revised form:

November 30, 2024

Accepted: January 29, 2025

Published online: June 20, 2025

Keywords:

Press,
Parliament,
Parties,
Iran,
Soviet Union,
England.

ABSTRACT

Objective: After the constitutional revolution, which brought about the first wave of the emergence of the press in Iran's political space, a second wave of growth and expansion of the press and various parties occurred after the fall of the autocratic government of Reza Shah and the opening of the political space. In the first wave after the constitutional revolution, various national and local newspapers and the press appeared in the political and cultural arena of Iran, so that the two newspapers "Majlis" and "Iran No" in the second Majlis each represented one of the two political parties and currents. During the Second World War, despite the political freedoms, the same approach of an unbridled and tyrannical press continued, and despite relative press freedom, no progress was made in the area of press professionalization. The basic question of this study is therefore: In which direction were the headlines and the nature of the press driven by the open and contradictory political atmosphere of the time and the numerous centers of power?

Methods: The method used in this study is the historical method, in which data is collected by extracting the sources and then analysing them. The method used here is therefore a descriptive research method.

Results: The results of the investigation indicate that the press's situation was not stable under the conditions of the time and that, even in the event of closure, the editors of the publications took advantage of the free space and the new political conditions and continued their activities, scoring points with other titles but with the same aims and approaches as before.

Conclusions: The results of this research show that whenever the National Assembly gained power as a symbol of libertarianism, the press was also strengthened as the fourth pillar of democracy, so that during the Second World War and the opening of the political space, this happened especially in the 14th Parliament. It led to the growth and expansion of the press. However, the diminution of the role of the parliament and the interference of internal powers and foreign forces in the elections of this important institution had an effect on the writing of the press.

Cite this article: Ali Soufi, Alireza., Sharafi safaa, Habib., (2025). The Position of the Iranian Press During World War II, *News Science*, 14 (1), 6-10. DOI: <http://doi.org/10.22034/lrsi.2024.477655.1245>

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22034/lrsi.2024.477655.1245>

EXTENDED ABSTRACT

The Position of the Iranian Press During World War II

Alireza Ali Soufi¹ Habib Sharafi safa²

1. Corresponding author, Associate Professor, Department of History, Payame Noor University (PNU), Tehran, Iran. E-mail: ar.sofi@Pnu.ac.ir
2. Assistant Professor, Department of History, Sayyed Jamaledin Asadabadi University, Asadabad, Iran. E-mail: h.sharafisafa@sjau.ac.ir

Introduction:

Throughout history, the press has been the medium that described the roots of people's pains and problems and the responsibility to inform them. Although the press played a vital role in the victory of the constitutional revolution in Iran and the enlightenment of the Qajar era, it is also considered one of the causes of the decline of constitutionalism. After the victory of the constitutionalists, members of the press began to demand a share, leading to an increase in negative statements in newspapers. The immediate effect of constitutionalism on the press was an increase in the number of newspapers, which, according to some witnesses, resulted in their "arbitrariness and licentiousness." Following constitutionalization, the press contributed to disorder in the country, ultimately facilitating the emergence of the Reza Shah autocracy. After gaining power, Reza Shah suppressed the press, knowing that a free press would impede his authoritarian goals; however, he also relied on it to reflect his actions. Thus, during his rule, only a few state-owned newspapers sufficed to publish news related to government actions, resulting in the flourishing of specialized journalism, a trend that continued until the fall of Reza Shah's government. While it was expected that the situation of the press would improve with the fall of Reza Shah, the matter took a different direction.

The purpose of this research is to answer this question: In which direction were the headlines and the nature of the press driven by the open and contradictory political atmosphere of the time and the numerous centers of power?

Methods:

The research method is descriptive-analytical. Research was conducted in libraries and scientific sources and the data extraction has been done from articles, books and websites. been retrieved from various databases such as Noormagz, Magiran and Civilica, Iranian software and articles in the press field who have been effective in advancing the research have been used. Therefore, in the current research, after searching for and collecting the data and categorizing it, the data were analyzed, and the results are presented in the research.

Results:

This study shows that whenever the National Assembly gained power as a symbol of freedom, the press was also strengthened as the fourth pillar of democracy. This particularly occurred during World War II and the opening of the political space in the Fourteenth Assembly, leading to the growth and expansion of the press. However, the weakening of the Assembly's role, along with the interference of domestic powers and foreign forces in the elections of this important institution, also affected the fate of the press. The ups and downs of press activists during this period were a direct result of these conditions. So, The results of the investigation indicate that the situation of the press was not stable under the conditions of the time and that, even in the event of closure, the editors of the publications took advantage of the free space and the new political conditions and continued their activities, scoring points with other titles but with the same aims and approaches as before. And they circumvented and discredited the ban. This factor led to the press becoming more aggressive and courageous during this period.

Conclusion:

The Allied attack on Iran at the beginning of the Second World War, which led to the overthrow of Reza Shah's government, was a turning point in the headlines of the press and the journalistic profession. This important event marked the second wave of democratic practice after the constitutional revolution under the complex and contradictory conditions of Iran on that day. The opening of the political space, despite many economic and social problems, provided the ground for political and press activities and led to the return of the press and newspapers as the fourth pillar of democracy to the country's political and cultural scene with more freedom. The abundance of the press and the content of the discussions and The content of the newspapers of the time, as well as their suspension and closure and their return under different names and titles, were all affected by the unstable political conditions and the new arrangement of political forces. The existence of several centers of foreign and domestic powers and the nature of the relations of the individual press organs with these political centers had an impact on the writing and quality of the individual newspapers. This study shows that whenever the National Assembly gained power as a symbol of freedom, the press was also strengthened as the fourth pillar of democracy, so that this was the case during the Second World War and the opening up of political space, particularly in the 14th century. And it led to the growth and expansion of the press. But the weakening of the role of parliament and the interference of internal powers and foreign forces in the elections of this important institution also affected the writings of the press. In general, the press of this period was either influenced by the power and influence of England and was supported by this country, which was called the right-wing press, or the press was associated with the Tudeh Party and was influenced by the Soviet Union, which was supported by the interests and policies of this country. The third group was the independent press, which used the open political space and ruthlessly published and reproduced its content. The governments of the time also dealt with the various newspapers in different and even contradictory ways, depending on the circumstances. They supported their daily newspapers and promoted and encouraged opposing and critical newspapers. The Majlis, as one of the most important centers of political power, had influenced the atmosphere of journalism and literary activities during the Second World War.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors would like to thank anonymous reviewers.

Ethical considerations

Not applicable.

Funding

Not applicable.

Conflict of interest

The authors declare no conflict of interest.

References

- Abrahamian, Y. (1999). Iran between two revolutions, translated by Ahmad Golmohammadi & Mohammad Ebrahim Fatahi Vali Lai, Tehran: Nei Publishing. (In Persian).
- Al-e Ahmad, J. (1978). Seven essays, Tehran: Rawaq. (In Persian).
- Barzin, Massoud (1911). Statistical analysis of Iranian press, Tehran: Media Studies and Research Center.
- Avery, P; Hambley, G; Melville, C. (2009). Cambridge History of Iran, translated by Morteza Saqib Far, Vol. 1, Tehran: Jami. (In Persian).
- Bijani, M. (2004). Thinking about press freedom, Tehran: Center for Media Studies and Research. (In Persian).
- Brown, E. G. (2016). History of Iran's press and literature during Mashrotyat period, translated by Mohammad Abbasi, Tehran: Elmi Publishing House. (In Persian).
- Documents from Iranian press, 1941-1961 (2008). By the efforts of the General Directorate of Archives, Documents and Museum of the President's Office, Tehran: Vizirate-e Farhang va Ershad Islami. (In Persian).
- Hojbarian, H. (2019). Press History, Tehran: Payam Noor University Press. (In Persian).
- Iran newspaper, number 6679/31/6/1941, Nasim Azadi article, written by Hashem Haeri.
- Kadi, N. (1996). The Roots of the Iranian Revolution, translated by Abdol Rahim Toshet, Tehran: Daftar Nasher Farhang Islami. (In Persian).
- Maqsoodi, M. (2010). Iran's political and social developments, 1941-1978, Vol.1, Rozaneh Publications.
- Nejati, G. (1997). Mossadegh, Years of Struggle and Resistance, Tehran: Rasa Publications. (In Persian).
- Omidi Nouri, A. (2004). Memoirs of a Journalist, by Mokhtar Hadidi-Jalal Farahmand, Vol. 2, Institute of Contemporary History Studies of Iran. (In Persian).
- Roustaii, M; Gholamreza, S. (1995-1997). Documents of Iranian press, 1941-1953, Tehran: National Documents Organization of Iran: Sazman-e asnade Meli. (In Persian).
- Sutton, E. (2001). Shahrivar 1320 and the press of Iran, translated by Goel Kohn, Tehran: Vizirate-e Farhang va Ershad. (In Persian).
- Zakir Hossein, A. R. (2005). Iran's political press in the era of constitutionalism, Tehran: University Press. (In Persian).

مؤلفه‌های موثر بر سرشت و سرنوشت مطبوعات ایران در دوران جنگ جهانی دوم

علیرضا علی صوفی^۱ | حبیب شرفی صفا^۲

۱. دانشیار، گروه تاریخ، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. (نویسنده مسئول) رایانامه: ar.soufi@yahoo.com

۲. استادیار، گروه تاریخ، دانشگاه سیدجمال الدین اسدآبادی، اسدآباد، ایران. رایانامه: h.sharafissafa@sjau.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:

هدف: با نزدیک شدن به انقلاب مشروطیت هر روز بر اهمیت و جایگاه مطبوعات در وقایع سیاسی افزوده می‌شد اما جز اندک زمان کوتاهی پس از مشروطیت و ایام پس از سقوط رضاشاه را نمی‌توان به عنوان عصر رونق مطبوعات به حساب آورد. در مرحله نخست و در پی انقلاب مشروطیت، روزنامه‌ها و مطبوعات ملی و محلی گوناگونی در عرصه سیاسی و فرهنگی ایران ظهور نمودند، به طوری که دو روزنامه «مجلس» و «ایران نو» در مجلس دوم هر کدام یکی از دو حزب و جریان سیاسی را نمایندگی می‌کردند. در طول جنگ جهانی دوم با وجود فضای باز سیاسی اما بار دیگر همان رویکرد لجام گسیختگی و هتاکی مطبوعات ادامه یافت که با وجود آزادی نسبی در مطبوعات اما پیشرفتی در زمینه حرفه‌ای شدن مطبوعات به وقوع نپیوست. حال پرسش اساسی پژوهش حاضر این است که، فضای باز و متناقض سیاسی آن دوره و کانون‌های متعدد قدرت، سرنوشت و سرشت مطبوعات را به چه سمت و سویی سوق می‌دادند؟

روش: پژوهش حاضر از نوع مطالعات کتابخانه‌ای بوده که در آن پس از بررسی و جمع‌آوری داده‌ها در قالب فیش‌های تحقیق، به دسته‌بندی و سپس تجزیه و تحلیل داده‌ها و اطلاعات پرداخته شده است.

یافته‌ها: یافته‌های پژوهش حاکی از این است که در شرایط آن روز اوضاع مطبوعات ثابت نبود و گردانندگان نشریات نیز در صورت توقیف از فضای باز و شرایط جدید سیاسی استفاده می‌نمودند و با اخذ امتیاز با عناوینی دیگر ولی با همان اهداف و رویکردهای قبلی به فعالیت خود ادامه می‌دادند و توقیف را دور می‌زدند و بی‌اعتبار می‌ساختند و همین عامل هم باعث هتاک و جسارت بیشتر مطبوعات این دوره شده بود.

نتایج: نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که هرگاه مجلس به عنوان نماد آزادی‌خواهی قدرت می‌گرفت، مطبوعات نیز به عنوان رکن چهارم دموکراسی تقویت می‌شدند، به طوری که در اثنای جنگ جهانی دوم و شکل‌گیری فضای باز سیاسی، این اتفاق به خصوص در مجلس چهاردهم رقم خورد و رشد و گسترش مطبوعات را - در کوتاه مدت - به دنبال داشت. اما کم‌رنگ شدن نقش مجلس و دخالت نیروهای خارجی در انتخابات این نهاد مهم، بر سرنوشت مطبوعات نیز اثر منفی نهاد و در نهایت مطبوعات را به سمت و سوی کم‌رونقی پیش برد.

کلیدواژه‌ها:

مطبوعات،

مجلس،

احزاب،

ایران،

شوروی،

انگلیس.

استناد: علی صوفی، علیرضا؛ شرفی صفا، حبیب (۱۴۰۴). مؤلفه‌های موثر بر سرشت و سرنوشت مطبوعات ایران در دوران جنگ جهانی دوم. *علوم خبری*، ۱۴ (۱)، ۳۹-۲۱.

۲۱

DOI: <http://doi.org/10.22034/lrsi.2024.477655.1245>

© نویسنده‌گان.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

روزنامه‌نگاری و مطبوعات چه در غرب که زادگاه آن به حساب می‌آید و چه در ایران، با اهداف پیدا و پنهان برآمده از بسترها و نگرش‌های اقتصادی و سیاسی، پا به عرصه وجود نهاد اما با گذر زمان صورت اجتماعی و مردمی‌تر به خود یافت و با متن جامعه پیوند خورده و با گذشت زمان مطبوعات زبان طبقات نخبگان و اقشار دیگر جوامع گردید. مطبوعات زبان تشریح ریشه دردها و مشکلات مردم و مسئولیت آگاه سازی آنان گردید. که این عمل از طریق ترجمه قوانین کشورهای غربی و بازتاب مهمترین اخبار آنان در عرصه‌های مختلف اجتماع، عملی گردید. لذا بخش مهم آگاه سازی مردم از طریق همین مطبوعات صورت گرفت که مهمترین بازتاب آن در وقایع مشروطیت بود. مطبوعات با آن که نقش بسیار مهمی در پیروزی مشروطیت و روشنگری مردمان زمان قاجار داشت، از مسببان سقوط مشروطیت نیز به حساب می‌آید. چرا که پس از پیروزی مشروطه‌خواهان، عوامل مطبوعات شروع به سهم‌خواهی کردند که نتیجه آن جز ناسزاگویی‌ها در جراید نبود. لذا اثر فوری مشروطیت بر مطبوعات، افزایش شمارگان روزنامه‌ها بود که به نظر برخی شاهدان رویداد «خودسری و لجام گسیختگی» آنها را در پی داشت.

مطبوعات پس از مشروطه خود بخشی از علل نابسامانی اوضاع کشور گردیدند که در نهایت به پیدایش استبداد رضاشاهی منجر شد. رضا شاه پس از دستیابی به قدرت، به توقیف مطبوعات روی آورد. وی می‌دانست تا زمانی که مطبوعات آزاد فعالیت دارند، پیگیری اهداف اقتدار گرایانه، غیر ممکن خواهد بود، از طرفی دیگر جهت بازتاب اقدامات خود وابسته به مطبوعات بود. از این رو در دوره وی تنها به چند روزنامه مشخص دولتی - جهت انتشار اخبار مربوط به اقدامات دولت - بسنده شد و در نتیجه روزنامه‌نگاری تخصصی رونق گرفت که این روند تا سقوط حکومت رضاشاه ادامه داشت. در حالی که انتظار می‌رفت با سقوط رضاشاه وضعیت مطبوعات بهبود یابد، اما این موضوع در مسیر دیگری پیش رفت. در طی جنگ جهانی دوم به رغم فضای آزاد سیاسی برای مطبوعات آن دوره، اما به سبب پراکندگی و سیال بودن قدرت‌های سیاسی در فضای موجود و رویکردهای متفاوت و متناقض هر یک از این کانون‌های قدرت به مطبوعات، شاهد توقیف‌های متعدد و دسته جمعی نشریات هستیم، به عنوان مثال در بلوای نان ۱۷ آذر ۱۳۲۱ تقریباً تمام مطبوعات آن دوره بصورت فله‌ای توقیف شدند و از فعالیت روزنامه نگاری خود باز ماندند. دولت‌های خارجی بخصوص شوروی، انگلستان، دولت، مجلس و احزاب سیاسی در ایران از جمله عناصر قدرتی بود که بر سرنوشت مطبوعات آن دوره تاثیرات مهمی داشتند. حال پژوهش حاضر در تلاش برای پاسخ به این سوال است که سرشت و سرنوشت مطبوعات ایران در دوران جنگ جهانی دوم به چه صورتی بوده؟ و نقش مجلس، احزاب و دولت‌های خارجی در این رابطه چگونه بوده است؟ پاسخ به این پرسش از یک سو نیازمند نگاه به وضعیت مطبوعات در دوره مشروطه و پهلوی اول، و از سوی دیگر نیازمند نگاه به نقش نهادهای قدرت از قبیل: دولت‌های خارجی، مجلس، احزاب و دولت‌های خارجی می‌باشد.

بنابراین پژوهش حاضر در تلاش است تا در یک رویکرد توصیفی - تحلیلی و با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای به سرنوشت مطبوعات پس از سقوط رضا شاه بپردازد. یعنی بازه زمانی که دیگر خبری از استبداد رضا شاهی و توقیف مطبوعات نبوده اما آنچه مشاهده شده نه پیشرفت در جهت کیفیت بخشی به مطبوعات، بلکه بالعکس پسرفت در عرصه مطبوعاتی بود که تنها به افزایش تعداد شمارگان نشریات انجامیده است. دلایل متعددی برای این موضوع برشمرده شده که می‌توان به نفوذ قدرت‌های خارجی بر مطبوعات و تلاش برای کنترل مطبوعات از سوی احزاب، نابسامانی و عدم امنیت جانی مدیران مطبوعات و نیز لجام گسیختگی و پرداختن به موضوعات غیر تخصصی از سوی مطبوعات اشاره کرد.

یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که مطبوعات متأثر از مراکز قدرت هربار سرنوشت متفاوتی یافته و در جریان مشروطیت، مطبوعات با اقتدار مجلس شورای ملی به عنوان یکی از مراکز قدرت و نماد آزادی‌خواهی نقش بسزایی در رونق مطبوعات داشته است و چون استبداد رضاشاهی حکمفرما شده، مطبوعات به گوشه‌ای رانده شدند و با سقوط پهلوی اول و شروع جنگ جهانی دوم و افزایش کانون‌های قدرت از احزاب و دولت‌های خارجی و در نهایت مجلس شورای ملی، مطبوعات مجال ظهور مجدد یافتند.

پیشینه تحقیق

امروزه تحقیقات بسیاری از وضعیت مطبوعات در دوره مشروطه و پس از آن در قالب کتب و مقالات در دسترس است. بخش عمده این پژوهش‌ها مربوط به مطبوعات و نشریه‌های دوران مشروطه و بخش اندکی نیز به ایام پس از آن اختصاص دارد. از برجسته‌ترین

آثاری که در آنها به نشریات این دوره پرداخته شده کتاب «ایران بین دو انقلاب» از یرواند آبراهامیان (۱۳۷۸) است که نویسنده بخش‌های متنوعی از اثر خود را به معرفی و نقش مطبوعات در وقایع و اتفاقات دوره مورد بحث، اختصاص داده است. از دیگر آثار این حوزه می‌توان به «تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران در دوره مشروطیت» از ادوارد براون (۱۳۸۶) اشاره نمود. همانگونه که از نام این اثر نیز بر می‌آید، به طور خاص، مطبوعات دوره مشروطه در آن مورد توجه بوده و بخش‌های آغازین آن در تحقیق حاضر استفاده شده است. اما در مجموع مؤلف بخش سوم از تحقیقات خود را که هسته اساسی آن نیز به حساب می‌آید، به تاریخ مطبوعات ایران اختصاص داده است. در این بخش، شب‌نامه‌ها، روزنامه‌ها، مجلات هفتگی، ماهنامه‌ها به روش انتقادی مورد بحث قرار گرفته و خصوصیات اجتماعی و علمی آنان بررسی شده است. در میان آثاری هم که در این زمینه از سوی محققان سایر رشته‌ها نگاشته شده، می‌توان مجموعه آثار سید فرید قاسمی اشاره کرد که از آن جمله است: «تاریخ مطبوعات ایران» (۱۳۸۴)، «اسناد مطبوعات و کتاب: مصوبه‌های شورای عالی معارف / فرهنگ» (۱۳۹۷)، و «مطبوعات ایران در قرن بیستم» (۱۳۸۴). همچنین بر این مجموعه می‌توان آثاری همچون: «تاریخ مطبوعات» از حسین هژبیران (۱۳۹۹) و «مطبوعات ایران از شهریور ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۶» (۱۳۶۶) را نیز اضافه نمود. در میان اندک مقالات چاپ شده در این زمینه نیز می‌توان به «مطبوعات ایران در دوره اشغال (۱۳۲۵ - ۱۳۲۰)» از مسعود کوهستانی نژاد (۱۳۷۱) اشاره کرد.

در پایان، وجه تمایز پژوهش حاضر با تحقیقات مذکور، در رویکرد متفاوتی است که این پژوهش پیش‌روی خود دارد و آن تأثیر کانون‌های قدرت در سرنوشت مطبوعات پس از سقوط حکومت خودکامه رضاشاه است. بر این اساس می‌توان حتی در نبود حکومت‌های خودکامه و استبدادی، اهرم‌های فشار گوناگونی را بر سرنوشت مطبوعات مشاهده کرد که این خود از دلایل دوری مطبوعات از رسالت اصلی خود یعنی حرکت به سوی حرفه‌ای شدن و استقلال نشریات در تاریخ ایران بوده است.

۱. انقلاب مشروطه و نخستین موج گسترش مطبوعات

انقلاب مشروطیت ایران نقطه عطفی در گسترش مطبوعات و روزنامه نگاری به عنوان رکن چهارم مردم سالاری به شمار می‌رود. شعار قانون خواهی به عنوان رکن بنیادین انقلاب مشروطیت، آزادی و نظام پارلمانی را به ارمان آورد. از این رو، ایجاد نخستین مطبوعات آن دوره در پیوند با مجلس و احزاب سیاسی شکل گرفت و از این پس هرگاه مجلس قدرتمند و مستقل بود، مطبوعات و احزاب سیاسی نیز گسترش پیدا می‌کردند و بر عکس در دوره فترت مجلس و قدرت گرفتن استبداد مرکزی، این دو به محاق می‌رفتند. لذا در زمانی که نخستین پارلمان ایران که مجلس شورای ملی نامیده می‌شد در ۷ اکتبر ۱۹۰۶ (۱۵ دی ماه ۱۲۸۵) افتتاح شد، در آذر ماه همان سال روزنامه‌ای به نام «مجلس» (۳ آذر ۱۲۸۵ هجری خورشیدی / ۸ شوال ۱۳۲۴) برای گزارش جلسات آن انتشار یافت. این روزنامه یک نوآوری محسوب می‌شد. بانیان آن محمد صادق طباطبایی و آقا میرزا محسن طباطبایی به منظور حفظ مفهوم آزادی که در جریان مشروطیت ۱۴ مرداد ۱۲۸۵ آمده بود موفق شدند دست خطی از مظفرالدین شاه بگیرند که در آن گفته می‌شد مجلس روزنامه‌ای آزاد است و تحت نظارت وزارت انطباعات و هیچ نهاد دولتی قرار ندارد. (کمبریج، ۱۳۸۸: ۴۳۶) بنابراین مقررات مطبوعات وابستگی کامل به سرنوشت نهضت مشروطیت داشت و پس از آن روزنامه «ندای وطن» (۵ دی ماه ۱۲۸۵ ش / ۱۱ ذیقعد ۱۳۲۴ هـ) به مدیریت مجدالاسلام کرمانی منتشر شد و طی سال بعد دامنه انتشار مطبوعات توسعه پیدا کرد و تعداد آنها رو به افزایش نهاد تا اینکه با کودتای محمدعلی شاه و آغاز استبداد صغیر تعطیلی و سرکوبی مطبوعات آغاز شد و سردبیران و مدیران نشریات یا متواری شدند و یا دستگیر و برخی‌ها هم از قبیل جهانگیر خان صور اسرافیل و سلطان‌العلماء به قتل رسیدند (براون، ۱۳۸۶: ۴۲۵؛ کمبریج، ۱۳۸۸: ۴۳۹)

با سقوط حکومت محمد علی شاه (۱۲۸۸ ش / ۱۳ ژوئیه ۱۹۰۹ م) توسط انقلابیون شهرهای مختلف به ویژه تبریز و گیلان و اصفهان و تأسیس مجلس دوم شورای ملی (۱۲۸۸ ش / ۲۴ نوامبر ۱۹۰۹) بار دیگر شاهد رشد و گسترش مطبوعات هستیم تا اینکه مجلس دوم نیز با اولتیماتوم روسیه تعطیل شد و بار دیگر چتر حمایتی مجلس از چهارمین رکن دموکراسی برداشته شد و مطبوعات به محاق تعطیلی رفتند. به طوری که به گفته ادوارد براون، روزنامه‌های مهمی که در این دوره انتشار می‌یافتند که عبارت

بودند از: روزنامه رسمی یا نیمه رسمی «آفتاب» و روزنامه نسبتاً مستقل «ایران». اما در تبریز و رشت و مشهد روس‌ها مطبوعات مستقل را تعطیل کرده و به جای آن دو روزنامه ضد ملی «فکر» و «توفیق» را در تبریز تأسیس نمودند. (براون، ۱۳۸۶: ۴۲۶-۴۲۵)

در دوران جنگ جهانی اول و اشغال ایران و حوادث پس از آن به دلیل تعطیلی مجالس مشروطه و حضور دولت‌های بیگانه، روزنامه‌ها و مطبوعات شرایط مناسبی نداشتند در دوره رضاشاه نیز از سه رکن عمده انقلاب مشروطیت یعنی: مردم سالاری، ایجاد تمرکز سیاسی و تجدّد، مردم سالاری به محاق رفت و مجلس کارکرد اصلی خود را به عنوان نماد مشروطیت از دست داد و به تبع آن مطبوعات و روزنامه بیش از پیش از فعالیت سیاسی مستقل باز ماندند و از نظر تعداد نیز به شدت رو به کاهش گذاشتند، به طوری که به نوشته تاریخ کمبریج تعداد روزنامه‌های منتشر شده طی سلطنت رضاشاه یعنی از ۱۳۰۴ تا ۱۳۲۰ از حدود ۱۵۰ به ۵۰ نشریه در سال ۱۳۱۹ شمسی کاهش یافت. (کمبریج، ۱۳۸۸: ۴۴۵)، این قبیل اتفاقات سرنوشت مشترک دموکراسی و مشروطه را با رشد و شکوفایی مطبوعات بیش از پیش آشکار می‌نماید، زیرا به موازات تضعیف مجلس به عنوان نماد مشروطیت در دوره رضاه شاه کمیت و کیفیت فعالیت‌های مطبوعاتی نیز رو به نقصان گذاشت و نویسندگان و مدیران آنها با چالش‌ها و خطرات سیاسی و حتی آسیب‌های جانی فراوانی مواجه شدند.

۳. سقوط رضا شاه و آغاز موج دوم گسترش مطبوعات

پس از اشغال ایران در شهریور ماه ۱۳۲۰ و سقوط حکومت رضاشاه، فضای سیاسی ایران وضعیت جدیدی را تجربه می‌کرد. از یک سو، با خروج رضاشاه از کشور خفقان دو دهه گذشته جای خود را به آزادی سیاسی داده بود، و از سوی دیگر حضور سربازان کشورهای اشغالگر در ایران و دخالت‌های سفرا و عوامل سه کشور شوروی، انگلستان و آمریکا در امور داخلی ایران به حوزه مطبوعات نیز کشیده شد (هژبریان، ۱۳۹۹: ۱۱۷-۱۱۸). بر اساس اظهارات آبراهامیان، از شهریور ۱۳۲۰ تا آغاز سلطنت نظامی محمد رضاشاه در مرداد ۱۳۳۲ قدرت بین پنج قطب، شامل: دربار، مجلس، کابینه، سفارتخانه‌های خارجی و مردم جداگانه دست به دست می‌شد. (آبراهامیان، ۱۳۷۸: ۲۰۸) در چنین شرایطی موج دوم دموکراسی و نسیم آزادی مثل دوران اول مشروطیت، وزیدن گرفت و مردم سالاری و مطبوعات به عنوان رکن چهارم آن در صدر مطالبات گروه‌های سیاسی قرار گرفتند، بنابر اظهارات جلال آل احمد، وقتی در سال ۱۳۲۰ بندهای استبداد از هم می‌گسلد مردمی که از شدت سکوت نزدیک بود لال بشوند با عجله هر چه گفتنی دارند بیرون می‌ریزند و استقبال عمومی از هر مطبوعاتی که هر چه بیشتر فحش می‌دهند، تا سال ۱۳۲۴ نمونه بارز شتاب در بد گویی روزنامه‌های آن دوره بود و این انتقامی از سکوت گذشته تلقی می‌شد (آل احمد، ۱۳۵۷: ۲۵) شرایط حاکم بر مطبوعات این دوره بخصوص در تند روی و بدگویی علیه دولتمردان و درباریان خود یادآور فضای دوران مشروطیت است، با این تفاوت که موج دوم آزادی‌خواهی در پی یک دوره اختناق و فشار شدید سیاسی به یک باره به وجود آمد و فریاد آزادی‌خواهی از هر سو طنین انداز شد. روزنامه ایران در مقاله‌ای با عنوان «نسیم آزادی» به قلم هاشمی حائری می‌نویسد:

«در این روزها آنچه که بیش از همه چیز از دهانها شنیده می‌شود کلمه مقدس آزادی است به هر جا که پا می‌نهید، به هر محفلی که ورود می‌کنید به هر اجتماعی که مصادف می‌شوید همه از زن و مرد، بزرگ و کوچک خرد و کلان از آزادی و دموکراسی حقیقی صحبت می‌کنند، در دلها جنبش آزادی برپاست، همه پای کوبان و شادی کنان مقدم آزادی را که پس از بیست سال دوباره به ما روی آورد به هم شاد باش می‌گویند ... اینک می‌توانیم آزادانه دردهای خود را به یکدیگر بگوییم و مکنونات خاطر را که در این مدت قلب‌هایمان را می‌فشارد و سوراخ می‌کرد با یکدیگر در میان بگذاریم» (روزنامه ایران، مقاله نسیم آزادی، به قلم هاشمی حائری، شماره ۶۶۷۹، ۱۳۲۰/۶/۳۱).

در چنین اوضاع و احوالی بود که مطبوعات هر بار به سمت و سویی کشیده شدند و تنها پیشرفت مطبوعات، در افزایش تعداد و شمارگان بود و نه در کیفیت مطالب، درست مانند آنچه که در صدر مشروطیت بر مطبوعات گذشت. به طوری که با آغاز دهه ۱۳۲۰ش، شمار نشریات از ۹۸ روزنامه و مجله که تا شهریور ۱۳۲۰ شمسی منتشر می‌شد، ظرف مدت چند سال به ۴۶۸ عنوان

رسید (ساتن، ۱۳۸۰: ۱۵). حال در ادامه به برخی از این کانون‌های قدرت (دولت‌های خارجی، دولت و کابینه‌ها، احزاب و مجلس) که در وضعیت نابسامان مطبوعات پس از شهریور ۱۳۲۰ سهیم بودند، می‌پردازیم:

الف. دولت‌های خارجی و وضعیت آشفته مطبوعات

یکی از مهمترین کانون‌های موثر بر فعالیت‌های مطبوعاتی در اثنای جنگ جهانی دوم، قدرت‌های اشغالگر خارجی بخصوص شوروی و انگلستان بود. اگر چه اتحاد این دو کشور علیه آلمان هیتلری سرانجام موجب حمله به ایران در شهریور ۱۳۲۰ و سقوط حکومت رضاه شاه گردید، اما هر چه به پایان جنگ نزدیکتر می‌شد، رقابت‌های دیرینه و تضاد منافع آنها با یکدیگر از شکل مخفی خارج و جنبه آشکارتری به خود می‌گرفت. لذا هریک از این دو کشور که همواره منافع سیاسی و اقتصادی خود را در ایران از نظر دور نداشتند، سعی می‌کردند احزاب و مطبوعات داخلی ایران را در خدمت خود به کار گیرند و یا مطبوعات و احزاب مخالف را تحت فشار و حتی تعطیلی قرار دهند. ذاکر حسین در این خصوص می‌نویسد: مطبوعات ایران به دو جبهه متمایز انگلیس-روس منشعب گردید و برچسب‌های چپ و راست به این دو اختصاص یافتند. بدین سان مطبوعات جناح راست طبیعتاً به طرف حمایت از سیاست انگلیس سوق پیدا کردند. در ماجرای نفت شمال در مجلس چهاردهم روزنامه‌های جناح چپ به طرف‌داری از شوروی علیه دولت ساعد به عنوان نماینده طبقه حاکم موضع‌گیری کردند و از اصطلاحاتی چون ارتجاعی و طرف‌دار امپریالیسم استفاده نمودند و در مقابل روزنامه رعد سیدضیا که به طرف‌داری از انگلیس شناخته شده بود، بر خلاف چهل روزنامه دست چپی آن دوره از امتیاز نفت شمال حمایت می‌کرد (ذاکر حسین، ۱۳۸۴: ۱۳۰؛ نجاتی، ۱۳۷۸: ۳۲۱-۳۱۸)

یکی از مؤلفه‌هایی که فعالیت‌های مطبوعاتی را در این دوره سرنوشت‌ساز از دوره‌های قبلی متفاوت می‌نمود، انتشار نشریات تبلیغاتی توسط کشورهای اشغالگر بود. در واقع رقابتی که از زمان جنگ جهانی دوم بین متفقین آغاز شده بود، آنها را برآن داشت که برای حفظ منافع سیاسی و اقتصادی خود روش مستقیم تبلیغاتی را در پیش گیرند. روس‌ها نشریات تبلیغاتی خود را به زبان‌های محلی توزیع می‌کردند و آمریکایی‌ها نیز همین روش را به کار بستند. (ساتن، ۱۳۸۰: ۲۴-۲۳) دولت‌های متخاصم و اشغالگر به حمایت از روزنامه‌های طرفدار خود می‌پرداختند و به نفع آنها و علیه روزنامه‌های مخالف تبلیغ می‌کردند تا از این طریق مقاصد سیاسی و اقتصادی خود را به زیان رقیبان و منافع ملی ایران پیش برند. در فاصله سال‌های ۱۹۴۵-۱۹۴۳ فعالیت‌های سیاسی و مطبوعاتی به نحو قابل توجه‌ای افزایش یافت. این امر به دلیل اختلافات اجتماعی و اقتصادی ناشی از جنگ، آزادی‌های سیاسی جدید و تشویق گروه‌های سیاسی مختلف توسط متفقین بود. در مقابل عوامل آلمانی نیز در میان قبایل جنوب کاملاً فعال بودند. (کدی، ۱۳۷۵: ۲۰۷). در بحران آذربایجان و تلاش حزب دموکرات برای جدایی آذربایجان و کردستان از ایران با دخالت‌های دولت شوروی نیز شاهد موضع‌گیری متضاد مطبوعات چپ و راست هستیم. در این دوره جناح چپ با نوعی تعبیر قهقراپی مواجه شد و خواسته‌هایش را در قدرت بین‌المللی محدود نمود و تأیید کرد این نهضت صرفاً محلی است. از سوی دیگر روزنامه‌های جناح راست آشکارا به حمایت از دخالت آمریکا و انگلیس روی آورد. هر چند که هر دو طیف عمیقاً با هر نوع تجزیه ایران مخالفت می‌ورزیدند. (ذاکر حسین، ۱۳۸۴: ۱۳۱) زمانی که مشخص شد سربازان روسیه در تاریخ مقرر یعنی ۱۱ اسفند ماه ۱۳۲۴ ایران را تخلیه نخواهند کرد، مخالفت با شوروی از سوی روزنامه‌های دست راستی به حد اعلی خود رسید و روزنامه «هور» در این میان گوی سبقت را از همگنان خود ربوده و علناً شوروی را به نقض مواد قرارداد سه جانبه ۱۳۲۱ متهم ساخت و این موضوع از سوی دیگر روزنامه‌های دست راستی نیز دنبال شد. در مقابل این ناسزاگویی مطبوعات جناح چپ حرفی برای گفتن نداشتند و سکوت اختیار کردند اما وقتی قوام از سفر مذاکراتی مسکو بازگشت و عمر مجلس چهاردهم نیز خاتمه پذیرفت، تمام روزنامه‌های دست راستی توقیف و سیدضیا و چند تن از پیروانش زندانی شدند و با امضای توافق ایران و شوروی در فروردین ۱۳۲۵ مطبوعات جناح چپ در مقابل مطبوعات جناح راست به پیروزی رسیدند. (همان، ۱۳۲)

این وقایع بار دیگر آشکار ساخت که سرنوشت مطبوعات منتقد و مخالف با سلطه خارجی و استبداد داخلی با مجلس شورای ملی پیوند خورده و هرگاه به هر دلیلی خواه طولانی مدت و یا بطور موقت مجلس دچار فترت و یا تعطیلی می‌شد روزنامه‌ها نیز

توقیف و از فعالیت سیاسی باز می‌ماندند و این مهم از دوران مشروطه به بعد بارها در تاریخ معاصر ایران تکرار شده است. بیشترین فشار را از سوی دولت‌های خارجی روزنامه‌های مستقل و غیر وابسته به قدرت‌های سیاسی که در طیف‌بندی ذکر شده قبلی نیز قرار نداشتند، متحمل می‌شدند و با سرنوشت بسیار شومی هم از سوی دولت‌های خارجی و هم از طرف دولت ایران مواجه می‌شدند. نمونه بارز آن را ابوالحسن عمیدی نوری در توقیف روزنامه خودش و دیگر نشریات منتقد انگلستان با اعتراض بولارد سفیر انگلیس و به دستور شخص سهیلی بیان می‌دارد و می‌نویسد: «خبر می‌رسید انگلیس‌ها گندم و آرد ایران را خودشان می‌برند و نمی‌گذارند خوار بار صحیح در اختیار مردم باشد». این نوع مطالب در روزنامه «داد» منعکس می‌گردید و انتقادات بیشتری از دولت و روش سیاسی دولت انگلستان در ایران در صفحات روزنامه درج می‌شد و سطح تیراژ را بالا می‌برد. در روزنامه «اقدام» و «ایران ما» و حتی روزنامه هفتگی نیز به این مطالب می‌پرداختند. تا اینکه عاقبت حوصله سر ریدر بولارد سفیر کبیر انگلستان در ایران لبریز شد و یک روز همه روزنامه‌ها و نشریات را همراه خود به کاخ ابیض برد و به اتاق سهیلی رفت و فریاد زد با این نشریاتی که در ایران است اجازه بدهید گذرنامه‌ها را برای خروج از ایران ویزا نمایید، زیرا یا جای من اینجاست و یا جای این روزنامه‌ها، سهیلی در پاسخ با نگرانی گفت چرا شما بروید، این روزنامه‌ها باید بروند. الان دستور می‌دهم از انتشار آنها جلوگیری شود. وی به فرماندار نظامی تلفن کرد که این روزنامه‌ها به دستور من بازداشت هستند و از انتشار آنها جلوگیری کنید و سرانجام این نشریات توقیف شدند (عمیدی نوری، ۱۳۸۴: ۲۸). روزنامه اقدام و سردبیر بی‌باک و تند روی آن، عباس جلیلی نیز در همین دسته سوم جای می‌گیرد. در تاریخ کمبریج آمده است، او دشمن بریتانیا و هر مهاجم بیگانه‌ای به اسلام بود و موی دماغ روس و انگلیس شده بود و پیمان سه جانبه ۱۳۲۱ را مورد حمله قرار می‌داد و لحن تند و خشنی داشت به طوری که یک فحش نامه‌ای آکنده از اهانت و توهین‌های شخصی بود که نمی‌توانست واقعیات را گزارش دهد. در ادامه نویسنده تاریخ کمبریج نظر مساعدی به این نشریه ندارد و دیدگاه‌های آن را در شرایط خاص سیاسی آن دوره کوتاه بینانه و جاه طلبانه ارزیابی می‌نماید (کمبریج، ۱۳۸۸: ۴۵۰-۴۵۱).

بنابراین سرنوشت مطبوعات از یک طرف با فضای سیاسی و اجتماعی و قدرت‌های سیاسی در داخل کشور گره خورده بود و از سوی دیگر قدرت‌های خارجی در مقابل محتوای نشریات از خود واکنش نشان می‌دادند و از انتشار مطالبی که منافع آنان را در معرض مخاطره قرار می‌داد جلوگیری می‌کردند و در توقیف نشریات مستقل و آزادی‌خواه با دولت مرکزی هم‌دست و همراه می‌شدند، در حالی که از نشریات وابسته به خودشان حمایت می‌کردند. اما فضای باز سیاسی و وجود مجلس و احزاب از توقیف خود سرانه و طولانی مدت نشریات جلوگیری می‌نمود و به محض فراهم شدن فرصتی دیگر فعالیت مطبوعاتی از سر گرفته می‌شد و مطبوعات این باره با جسارتی بیشتر از گذشته مطالب را بازتاب می‌دادند.

ب. کابینه‌های متزلزل و ناپایداری سیاسی

با روی کار آمدن و سقوط کابینه‌های مختلف، مطبوعات اعم از چپ و راست و مستقل از گزند آسیب مصون نمی‌ماندند و هر کدام در زمان حیات کوتاه خود توقیف و سانسور را تجربه می‌کردند. (بیژنی، ۱۳۸۴: ۷۳) شاید به دلیل همین تضاد منافع نیروهای سیاسی داخلی و قدرت‌های اشغال‌گر خارجی بود که به قولی بعضی از نشریات نه یک بار بلکه بارها توقیف شدند لذا با وجود فضای باز سیاسی که برای فعالیت‌های مطبوعات فراهم بود، تضاد فکری نویسندگان با صاحبان قدرت نظیر: دربار، دولت، مجلس، ارتش و سفارتخانه‌های خارجی می‌توانست مطبوعات را با خطر توقیف و یا لغو امتیاز مواجه کند (هژبریان، ۱۳۹۹: ۱۱۸). نیروهای اشغال‌گر شوروی و انگلستان مراقب بودند از سوی مطبوعات مطالبی بر خلاف منافع آنان بازگو نشود، اسناد و مکاتبات سفارتخانه‌های این دولت‌ها بیانگر نگرانی و نیز دخالت آنها در محتوای نشریات آن دوره می‌باشد (اسنادی از مطبوعات ایران ۱۳۴۰-۱۳۷۸، ۱۳۲۰: ۲۰-۲). از این رو، همانطوری که دولت‌های مختلف پس از سقوط با تغییر شرایط و موازنه و صف آرایی جدیدی در مناسبات قدرت، شانس دوباره‌ای برای بازگشت در صحنه سیاسی را پیدا می‌کردند، مطبوعات نیز با چنین سرنوشتی روبرو بودند و بعد از مدتی توقیف از شرایط سیاسی موجود استفاده می‌کردند و با عنوان و نامی جدید به عرصه فعالیت‌های مطبوعاتی خود باز می‌گشتند. به قولی تغییر نام روزنامه یکی از ویژگی‌های مطبوعات سال ۱۳۲۰ به شمار می‌رود. در این میان حکومت هم چندان در برابر این شگرد

مطبوعاتی بی تفاوت نبود. اسناد به جا مانده از آن سال‌ها نشان از آگاهی حکومت از این شیوه و تلاش برای مقابله با آن را دارد. (روستایی، ۱۳۷۴: ۶۷-۶۶-۶۲-۵۹) همچنین، نیروهای نظامی و امنیتی همواره با مطبوعات مخالف در مناقشه به سر می‌بردند. به‌طوری که محمد مسعود مدیر روزنامه «مرد امروز» ستیز با قوام السلطنه را تا جایی پیش برد که برای کشتن وی جایزه در نظر گرفت و این مطلب را منتشر نمود و خودش نیز متواری شد تا اینکه در بهمن ماه ۱۳۲۶ روزنامه نگاران و بقیه مردم از خبر قتل وی به شدت شوکه شدند. در این خصوص چنین القا شده بود که دستور کشتن وی از سوی شاه صادر شده است ولی بعد از انقلاب در سال ۱۳۶۴ طی بازجویی از یکی از رهبران حزب توده مشخص شد حزب توده به منظور بدنام ساختن دربار دست به چنین خیانتی زده است. (کمبریج، ۱۳۸۸: ۴۶۳)

یکی از حوادثی که بر سرنوشت تمام مطبوعات تأثیر شومی گذاشت، ماجرای بلوای نان در ۱۷ آذر ۱۳۲۱ در دوران نخست وزیری قوام السلطنه بود. وخامت اوضاع اقتصادی و ناتوانی دولت برای حل مشکلات، نخست وزیر را برآن داشت تا از مجلس درخواست اختیار ویژه کند که مورد مخالفت قرار گرفت. سر مقاله‌های روزنامه اطلاعات در مورد کمبود ارزاق مزید بر علت شد و نارضایتی را تشدید نمود و موجب شد تا عده‌ای از مردم در ۱۷ آذر ۱۳۲۱ با شعار ما نان می‌خواهیم به مجلس حمله برده و پس از تخریب لوازم آن به غارت مغازه‌ها پردازند. در نتیجه تمام مطبوعات توقیف شدند و تنها یک نشریه صرفاً خبری به نام «اخبار روز» از سوی دولت منتشر می‌شد. (هژبری، ۱۳۹۹: ۱۲۰) پس از این توقیف گسترده که به دلیل تقابل مطبوعات با یکی از مهمترین ارکان قدرت سیاسی یعنی دولت وقت صورت گرفت، مطبوعات با بهره‌گیری از فضای سیاسی موجود از ترفند تغییر نام استفاده کردند و مانع از تعطیلی همه مطبوعات شدند. (کمبریج، ۱۳۸۸: ۴۵۲)

هرچند قدرت‌های سیاسی نسبت به روزنامه‌نگاران منتقد و مستقل برخوردهای سخت و خشن داشتند و این قبیل مطبوعات را یا توقیف می‌کردند و یا در صدور مجوز انتشار برای آنها کارشکنی می‌نمودند، اما بر پایه یادداشت‌های ابوالحسن عمیدی نوری یکی از روزنامه‌نگاران منتقد آن دوره، دولتمردان آن زمان برخوردهای دوگانه و متضادی با روزنامه نگاری و روزنامه‌نگاران داشتند و از روزنامه‌های مبتذل و بی‌خاصیت حمایت می‌کردند و آن‌ها را در مقابل روزنامه‌های مستقل و منتقد قرار می‌دادند. وی از مشکلات و موانع پیش روی خود جهت اخذ امتیاز روزنامه‌ای تحت عنوان «داد» در زمان نخست وزیری سهیلی در مراجعه به وزارت معارف سخن به میان می‌آورد و در خصوص دلایل موافقت با امتیاز نشریه خود از سوی شخصی به نام توانا از طرف دولت سهیلی به نقل از ایشان چنین می‌نویسد: «این را می‌دانم که جلوی قلم شما را اینطوری نمی‌توان گرفت و آثار آن را خنثی ساخت. اما یک فکر دیگری نمودم که خیال می‌کنم به مقصود خود برسم و آن این است که از این به بعد سعی می‌کنم به هر اشغال کله‌ای و به هر آدم بی‌سوادی و به هر شخص مبتذلی روزنامه بدهم تا چنان فساد در مطبوعات ایران بوجود آید که شما و امثال شما هم در ردیف آنها قرار گرفته و انتقادات آن لابلای مطالب و روش فاسد آنها خنثی و بی اثر گردد.» (عمیدی نوری، ۱۳۸۴: ۲۷-۲۶) از دید این روزنامه‌نگار آن دوره، سیاست برخورد دوگانه سهیلی با این دو طیف از روزنامه‌ها و مدیران مطبوعات از سوی دولت‌های دیگر نیز پیروی می‌شد و از آن در جهت تصفیه مطبوعات منتقد استفاده می‌کردند. به طوری که هرگاه نشریات مفید و انتقادی را که صاحبان آنها حاضر به تمکین و تسلیم نمی‌شدند، مورد تعطیل قرار می‌دادند، علف‌های هرز و نشریات بی‌خاصیت و بی‌خواننده را که به فساد اخلاق دامن می‌زدند و تسلیم اراده دولت بودند، تقویت می‌کردند. (همان، ۲۷)

ج. احزاب و مجلس

جنگ جهانی دوم و اشغال ایران به وسیله دولت‌های متخاصم، تأثیرات دوگانه و متضادی را به دنبال داشت، زیرا هرچند از نظر اقتصادی و اجتماعی مشکلات فراوانی را برای مردم ایران به وجود آورد، اما از نظر سیاسی و آزادی احزاب و مطبوعات نوید بخش به نظر می‌رسید و بار دیگر قدرت سیاسی را به مجلس، احزاب و مطبوعات منتقل نمود. به همین علت در فاصله سال‌های اشغال ایران توسط متفقین تا کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ شاهد بازار داغ مطبوعات سیاسی و حزبی نیز هستیم و این هم از ویژگی‌های دوران پس از فروپاشی دیکتاتوری است که در واکنش به سکوت شانزده ساله اصحاب مطبوعات به وجود آمده است. به گفته برزین در

طی این سال‌ها که دوران شکوفایی مطبوعات در ایران بود، در مقایسه با دوران رضاه شاه که از ۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰ تنها ۵۹ نشریه سیاسی در ایران منتشر می‌شد، در سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲ این تعداد به ۸۰۹ عنوان رسید که رقم قابل توجه‌ای است. (برزین، ۱۳۷۰: ۲۰-۱۸) در این میان نشریات سیاسی نسبت به سایر موضوعات مقام نخست را دارا بودند. در واقع سرنوشت مطبوعات این دوره با سرنوشت دولت‌ها و تحولات سیاسی به شدت پیوند خورده بود و هرچند تعداد مطبوعات و روزنامه‌ها رو به فزونی گذاشت، اما مثل کابینه‌ها عمری کوتاه و پر تلاطم داشتند و دوباره با نامی دیگر و در شرایطی متفاوت در صحنه سیاسی ظاهر می‌شدند. ظرف سه ماه از زمان سقوط رضاه شاه، قریب به سیصد مجوز برای روزنامه و مجله صادر شد و هنوز یک سالی از سقوط رضاه شاه نگذشته بود که در تهران به تنهایی ۴۰ روزنامه و هفته نامه منتشر می‌شد. رشد کمی مطبوعات در سرتاسر دوازده سال بعد از سقوط رضاه شاه تداوم یافت و شمار مطبوعات به حدود ۱۵۰۰ عنوان رسید که از این تعداد بیش از هزار عنوان بعد از شهریور ۱۳۲۰ مجوز انتشار دریافت کرده بودند بسیاری از مطبوعات روزنامه‌های حزبی و یا وابسته به شخصیت‌ها و رجال سیاسی بودند، با این وجود در میان آنها برخی روزنامه‌های مستقل نیز به چشم می‌خورد. (مقصودی، ۱۳۸۰: ۵۱) دقیقترین نشانه این تجدید حیات سیاسی شکوفایی مطبوعات بود که هر چند تب آلوده اما از قید سانسور نسبتاً آزاد بودند. عمر اغلب این روزنامه‌ها و نشریات ادواری بسیار کوتاه بود. در اسفند ۱۳۲۱ سفارت انگلیس شمار جراید را در تهران بیش از چهل روزنامه یا هفته نامه بر آورد نمود. (همان، ۱۰۸) به نظر می‌رسد آنچه سرنوشت روزنامه‌های مختلف را در این فضای باز ولی پر تلاطم سیاسی پیچیده‌تر ساخته بود، نگرش‌های متضاد کانون‌های مختلف قدرت‌های داخلی و خارجی به مطالب و رویکردهای روزنامه‌ها و مطبوعات گوناگونی بود که هر کدام بر پایه منافع خود واکنش‌های متفاوتی نشان می‌دادند و همین شرایط پیچیده بود که سانسور و یا توقیف مکرر مطبوعات را در پی داشت.

در کنار احزاب، مجلس از دیگر کانون‌های مهم قدرت در آن دوره بود که به دلیل کاهش قدرت شاه و دربار بر پایه اصول و منشور انقلاب مشروطه در صدد کسب جایگاه واقعی خود در ساختار سیاسی و نظام تصمیم‌گیری بود و مطابق اظهارات آبراهامیان در این فضای باز سیاسی، انتخابات مجلس چهاردهم یکی از طولانی‌ترین و رقابتی‌ترین و نیز با اهمیت‌ترین انتخابات در ایران معاصر به شمار می‌رود. (آبراهامیان، ۱۳۷۸: ۲۲۸) لذا همانگونه که در دوران انقلاب مشروطه، روزنامه‌نگاری و فعالیت‌های مطبوعاتی از مجلس و احزاب درون آن متأثر می‌شدند و همانگونه که اشاره شد نخستین روزنامه نیز با نام «مجلس» فعالیت سیاسی خود را آغاز نمود، در این دوره نیز به گفته ذاکر حسین مطبوعات از وجود فعالیت احزاب و همچنین از اختلافات احزاب و جناح‌های مختلف در مجلس بسیار تأثیر می‌پذیرفتند و انعکاس آن وقایع و اختلافات در جراید، خود بیانگر آزادی همراه با لجام گسیختگی مطبوعات بود. (ذاکر حسین، ۱۳۸۴: ۱۳۶) بخش دیگری از قدرت از طریق مطبوعات و احزاب و تشکلهای سیاسی و صنفی که پس از فروپاشی دیکتاتوری رضاه شاه و ایجاد فضای باز سیاسی در ایران بوجود آمده بود به مردم رسید. جدای از مطبوعات و تشکلهای سیاسی، مردم از طریق مشارکت در انتخابات، تظاهرات و درگیری‌های خیابانی نیز خواست سیاسی خود را به نمایش می‌گذاشتند. (مقصودی، ۱۳۸۰: ۴۷)

بنابراین از مباحث مطروحه می‌توان نتیجه گرفت که شرایط سیاسی و اجتماعی آن دوره و وجود کانون‌های مختلف قدرت در دوران اشغال و فضای باز سیاسی و نیز دست به دست شدن قدرت میان دولت‌ها و احزاب سیاسی، متغیر مستقلى بود که بر سرنوشت و سرشت فعالیت‌های مطبوعاتی به عنوان یک متغیر وابسته به این شرایط پیچیده سیاسی، تأثیر عمیق و وثیقی می‌گذاشت و هرج و مرج و لجام گسیختگی و ناسزاگویی برخی روزنامه‌ها نیز انعکاس همین اوضاع آشفته و ناپایدار سیاسی به نظر می‌رسد.

نتیجه

حمله متفقین به ایران در آغاز جنگ جهانی دوم که به سقوط حکومت رضا شاه انجامید، نقطه عطفی در سرنوشت مطبوعات و حرفه روزنامه نگاری بود. این رخداد مهم، موج دوم تمرین دموکراسی را پس از انقلاب مشروطیت در شرایط پیچیده و متضاد ایران آن روز رقم زد. گشایش فضای سیاسی به رغم مشکلات فراوان اقتصادی و اجتماعی زمینه را برای فعالیت سیاسی و مطبوعاتی

فراهم ساخت و موجب شد مطبوعات و روزنامه‌ها با آزادی‌های بیشتری به صحنه سیاسی و فرهنگی کشور باز گردند. کثرت مطبوعات و محتوای مباحث و مطالب روزنامه‌های آن دوره و همچنین توقیف و تعطیلی و بازگشت دوباره آنها با نام‌ها و عناوین دیگر، همگی متأثر از شرایط ناپایدار سیاسی و آرایش جدید قدرت‌های سیاسی بود. وجود کانون‌های متعدد قدرت‌های خارجی و داخلی و نوع رابطه هر یک از مطبوعات با این مراکز سیاسی بر سرنوشت و کیفیت فعالیت هر یک از آنها تأثیر می‌گذاشت.

این بررسی نشان می‌دهد که هرگاه مجلس شورای ملی به عنوان نماد آزادی‌خواهی قدرت می‌گرفت، مطبوعات نیز به عنوان رکن چهارم دموکراسی تقویت می‌شدند، به‌طوری‌که در اثنای جنگ جهانی دوم و باز شدن فضای سیاسی، این اتفاق به خصوص در مجلس چهاردهم رقم خورد و رشد و گسترش مطبوعات را در پی داشت. اما کم‌رنگ شدن نقش مجلس و دخالت قدرت‌های داخلی و نیروهای خارجی در انتخابات این نهاد مهم، بر سرنوشت مطبوعات نیز اثر می‌گذاشت. فراز و فرود کوشندگان اصحاب مطبوعات در این دوره از چنین شرایطی ناشی می‌شد.

به‌طور کلی مطبوعات این دوره یا از قدرت و نفوذ انگلستان متأثر می‌شدند و مورد حمایت این کشور قرار می‌گرفتند که تحت عنوان مطبوعات دست راستی از آنها یاد می‌شد و یا مطبوعات وابسته به حزب توده و تحت تأثیر شوروی بودند که از منافع و سیاست‌های این کشور حمایت می‌کردند. گروه سوم مطبوعات مستقلی به شمار می‌رفتند که از فضای باز سیاسی استفاده نمودند و بی‌پروا مطالب خود را منتشر و منعکس می‌کردند. دولت‌های وقت نیز به اقتضای شرایط برخوردهای متفاوت و حتی متضادی با روزنامه‌های مختلف داشتند. روزنامه‌های همراه خود را مورد حمایت قرار می‌دادند و علیه روزنامه‌های مخالف و منتقد ترغیب و تشویق می‌کردند. مجلس نیز به عنوان یکی از مهمترین کانون‌های قدرت سیاسی فضای روزنامه‌نگاری و فعالیت‌های مطبوعاتی را در دوران جنگ جهانی دوم تحت تأثیر خود قرار داده بود.

ملاحظات اخلاقی

در پژوهش حاضر از اصول اخلاقی پیروی شده است؛ و در نگارش مقاله بدون جانب‌داری و از منابع متعدد و معتبر علمی بهره برداری شده است.

تضاد منافع

نویسندگان اعلام می‌نمایند که تضاد منافی در این پژوهش وجود ندارد.

منابع

- آبراهامیان، یرواند (۱۳۷۸). ایران بین دو انقلاب، ترجمه احمد گل محمدی - محمد ابراهیم فتاحی ولی لایی، چ ۳، تهران: نشر نی.
- آل احمد، جلال (۱۳۵۷). هفت مقاله، ج ۳، تهران: رواق.
- آوری، پیتر (۱۳۸۸). تاریخ ایران (از مجموعه تاریخ کمبریج دفتر دوم جلد هفتم) از رضا شاه تا انقلاب اسلامی، ترجمه مرتضی ثاقب فر، چ ۱، تهران: انتشارات جام.
- اسنادی از مطبوعات ایران، ۱۳۴۰-۱۳۲۰ (۱۳۸۷). به کوشش اداره کل آرشیو، اسناد و موزه دفتر رئیس جمهور، چ ۱، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات.
- براون، ادوارد گرانویل (۱۳۸۶). تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران در دوره مشروطیت، ترجمه محمد عباسی، چ ۱، تهران: نشر علم.
- برزین، مسعود (۱۳۷۰). تجزیه و تحلیل آماری مطبوعات ایران، چ ۱، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه ها.
- بیژنی، مریم (۱۳۸۴). فکر آزادی مطبوعات، چ ۱، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه ها.
- ذاکر حسین، عبدالرحیم (۱۳۸۴). مطبوعات سیاسی ایران در عصر مشروطیت، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- روزنامه ایران، شماره ۳۱/۶۶۷۹ / ۶ / ۱۳۲۰، مقاله نسیم آزادی، به قلم هاشم حائری.
- روستایی، محسن و غلامرضا سلامی (۱۳۷۶-۱۳۷۴). اسناد مطبوعات ایران، ۱۳۳۲-۱۳۲۰، چ ۱، ج ۴، تهران: سازمان اسناد ملی ایران، پژوهشکده اسناد.
- ساتن، الول (۱۳۸۰). شهریور ۱۳۲۰ و مطبوعات ایران، ترجمه گوئل کهن، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- عمیدی نوری، ابوالحسن (۱۳۸۴). یادداشت‌های یک روزنامه نگار، به کوشش مختار حدیدی - جلال فرهمند، چ ۱، ج ۲، تهران: موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
- کدی، نیکی (۱۳۷۵). ریشه های انقلاب ایران، ترجمه عبدالرحیم گواهی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- مقصودی، مجتبی (۱۳۸۰). تحولات سیاسی، اجتماعی ایران، ۱۳۵۷-۱۳۲۰، چ ۱، تهران: انتشارات روزنه.
- نجاتی، غلامرضا (۱۳۷۸). مصدق، سال‌های مبارزه و مقاومت، چ ۱، تهران: رسا.
- هزبریان، حسین (۱۳۹۹). تاریخ مطبوعات، چ ۱، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.

References

- Abrahamian, Y. (1999). Iran between two revolutions, translated by Ahmad Golmohammadi & Mohammad Ebrahim Fatahi Vali Lai, Tehran: Nei Publishing. (In Persian).
- Al-e Ahmad, J. (1978). Seven essays, Tehran: Rawaq. (In Persian).
- Barzin, Massoud (1911). Statistical analysis of Iranian press, Tehran: Media Studies and Research Center.
- Avery, P; Hambley, G; Melville, C. (2009). Cambridge History of Iran, translated by Morteza Saqib Far, Vol. 1, Tehran: Jami. (In Persian).
- Bijani, M. (2004). Thinking about press freedom, Tehran: Center for Media Studies and Research. (In Persian).
- Brown, E. G. (2016). History of Iran's press and literature during Mashrotyat period, translated by Mohammad Abbasi, Tehran: Elmi Publishing House. (In Persian).
- Documents from Iranian press, 1941-1961 (2008). By the efforts of the General Directorate of Archives, Documents and Museum of the President's Office, Tehran: Vizirate-e Farhang va Ershad Islami. (In Persian).
- Hojbarian, H. (2019). Press History, Tehran: Payam Noor University Press. (In Persian).
- Iran newspaper, number 6679/31/6/1941, Nasim Azadi article, written by Hashem Haeri.
- Kadi, N. (1996). The Roots of the Iranian Revolution, translated by Abdol Rahim Toshet, Tehran: Daftar Nasher Farhang Islami. (In Persian).
- Maqsoodi, M. (2010). Iran's political and social developments, 1941-1978, Vol.1, Rozaneh Publications.
- Nejati, G. (1997). Mossadegh, Years of Struggle and Resistance, Tehran: Rasa Publications. (In Persian).
- Omidi Nouri, A. (2004). Memoirs of a Journalist, by Mokhtar Hadidi-Jalal Farahmand, Vol. 2, Institute of Contemporary History Studies of Iran. (In Persian).
- Roustaii, M; Gholamreza, S. (1995-1997). Documents of Iranian press, 1941-1953, Tehran: National Documents Organization of Iran: Sazman-e asnade Meli. (In Persian).
- Sutton, E. (2001). Shahrivar 1320 and the press of Iran, translated by Goel Kohn, Tehran: Vizirate-e Farhang va Ershad. (In Persian).
- Zakir Hossein, A. R. (2005). Iran's political press in the era of constitutionalism, Tehran: University Press. (In Persian).